

Algunes reflexions sobre l'estàndard de les illes Balears en relació amb les variants dialectals

En aquest article, que es correspon, amb algunes incorporacions noves, amb una comunicació presentada a la I Jornada de Terminologia i Serveis Lingüístics, l'autora hi planteja fins a quin punt s'han de substituir per les formes estàndards generals variants formals o formes vives en els parlars balearics que, per etimologia i tradició, són també vàlides i acceptades com a estàndards.

Aquest article es correspon, amb algunes incorporacions noves, amb la comunicació presentada el dia 18 de maig a la I Jornada de Terminologia i Serveis Lingüístics, organitzada per l'IULA de la Universitat Pompeu Fabra, amb el títol de «Normativa i variants dialectals». Sobretot s'hi han incorporat algunes reflexions sobre la tasca feta des del Gabinet de Terminologia en el camp dels mitjans de comunicació de la nostra comunitat autònoma i en l'àmbit de l'ensenyament primari i secundari i la formació professional.

Un dels motius principals pels quals posam aquesta qüestió sobre la taula és que hem detectat, a partir de les consultes dels usuaris del Gabinet de Terminologia, un empobriment progressiu i preocupant del nostre cabal lingüístic, fet que ens ha conduït a dedicar una part de la nostra feina a fer recerca i difusió d'aquelles modalitats illenques que es poden compaginar amb l'estàndard normatiu vigent, tenint en compte els diferents registres en què apareixen.

Aquest empobriment, al nostre parer, és degut principalment a:

- a) La influència del castellà, des de tots els punts de vista, qüestió més que debatuda, i la més important.
- b) Un català estàndard moltes vegades mal entès i mal après, tant per part dels assessors lingüístics com dels professors i de la societat en general.
- c) Una política lingüística bastant descoordinada entre les institucions acadèmiques i polítiques, a pesar dels esforços que actualment dediquen a posar-hi remei les direccions generals de Política Lingüística, l'Institut d'Estudis Catalans, el TERMCAT i l'Institut Joan Lluís Vives, entre d'altres.

També volem esmentar un fet que, des del nostre punt de vista, és molt important, i és que la normalització lingüística, en el sentit de dur a terme projectes, estudis, publicacions, difondre-la i fer una política coherent de màrqueting lingüístic, val diners, i no sempre, per no dir mai, ha estat ben pagada, i un exemple relativament recent és el restringit pressupost, i també el poc temps, de què es va disposar per elaborar la nova edició del diccionari normatiu. També basta mirar el magre pressupost que pot destinar el Govern de les Illes Balears (el de l'any 2000 va ser de 300 milions per a les Illes enfront dels 3.000 milions per a Galícia, per exemple) a la normalització lingüística, a pesar que ha millorat moltíssim si el comparam amb el de l'anterior legislatura.

Aquest text, un cop fets alguns comentaris que hem considerats necessaris com a introducció, pretén ser un motiu de reflexió sobre el tractament de les variants dialectals a les fonts de consulta més habituals, com el diccionari de l'Institut (DIEC), la Gran enciclopèdia catalana (GEC2), el Cercaterm, i, per descomptat, l'Alcover-Moll (DCVB), feta a partir de l'experiència acumulada al Gabinet de Terminologia (GT) al llarg dels nou anys de vida, tenint en compte sobretot les consultes terminològiques adreçades al Gabinet en aquest temps. A partir d'aquí, ens plantejam fins a quin punt s'han de substituir per les formes estàndards generals variants formals o formes vives en els parlars baleàrics que, per etimologia i tradició, són tan vàlides i acceptables com les estàndards. Partim, en aquest sentit, sobretot dels criteris de la Secció Filològia de l'IEC sobre la incorporació de les variants lèxiques en el diccionari normatiu.

A grans trets, hem dividit els usuaris del Gabinet en les tipologies següents:

1. Els usuaris vinculats a la Universitat de les Illes Balears, principalment el professorat, que genera el que hem anomenat una **terminologia universitària**, que és la que fan servir com a professors o com a investigadors de les seves matèries.
2. Els usuaris vinculats a les diferents administracions públiques de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (CAIB), com ara els serveis lingüístics de les conselleries, dels ajuntaments, dels consells insulars, etc., que generen el que hem anomenat una **terminologia de les administracions autonòmiques**. Aquí hi podríem incloure els usuaris particulars o d'empreses privades.
3. Els usuaris relacionats amb l'ensenyament primari i secundari i la formació professional, tant professors com autors, editors i correctors de llibres de text, que generen el que hem anomenat una **terminologia escolar**. En aquest sector, el GT hi ha intervingut poc. Ens consta que diverses editorials tant de les Illes com de fora han fet i estan fan adaptacions a les modalitats balear i valenciana, tant lèxiques com sintàctiques i morfològiques. És un sector molt important i seria interessant veure, per una banda, com s'ha tractat aquest en els llibres de text, i, per l'altra, el model de llengua que fan servir els mateixos mestres i professors.
4. Els usuaris relacionats amb els mitjans de comunicació locals. Parlam principalment de RTVE a les Illes Balears, realitat que coneixem personalment per haver-hi treballat prop de tres anys, que generen el que hem anomenat una **terminologia dels mitjans de comunicació**.

En relació amb el primer grup d'usuaris, el de la terminologia universitària, tant des del punt de vista de la recerca com des de la docència, hem de dir que la terminologia s'acosta més a les formes estàndards per la mateixa naturalesa dels continguts. Llevat de casos concrets, com poden ser els estudis d'algunes branques de la biologia o de la geografia, en general són matèries altament especialitzades, que presenten una terminologia força fixada, com en els casos dels estudis de les ciències de la salut (a la UIB, d'Infermeria), o bé presenten una terminologia encara en procés de formació i consolidació, com serien, per exemple, els estudis d'informàtica, que moltes vegades adopten manlleus directes de l'anglès, que és la llengua vehicular de totes aquestes disciplines. Un cas semblant en alguns aspectes seria la formulació química, que té molta influència de l'anglès, en què és molt difícil la intervenció, atesa la reserva o oposició dels usuaris pel que fa a una catalanització que és sentida com a poc tècnica. La intervenció del GT s'ha encaminat a vehicular en aquests casos els termes normalitzats pel Con-

Els usuaris del Gabinet de Terminologia

sell Supervisor del TERMCAT o les propostes del seu servei de consultes, a vehicular formes documentades en obres especialitzades i avalades per especialistes de prestigi, o bé formes que ja han estat objecte de recerca de les universitats de l'Institut Joan Lluís Vives.

Una bona part de les consultes, deixant de banda el llenguatge juridicoadministratiu, del segon, tercer i quart grup, el de la terminologia de les administracions autonòmiques, el de la terminologia escolar i el de la terminologia dels mitjans de comunicació, estan relacionades, cadascuna segons les seves necessitats, amb les formes dialectals mallorquines, menorquines o eivissenques de determinades àrees, generalment les més acostades a la situacions quotidianes, com alimentació i especejament de carns, o bé que tenen una terminologia tradicional, com el cas de les nomenclatures de la zoologia o la botànica, que no es troben documentades a les principals fonts de consulta o bé, si s'hi troben, hi apareixen com a formes secundàries, moltes vegades al costat d'altres sinònims, cosa que adesiara provoca confusió en l'usuari perquè desconeix quina de les formes és la que ha de fer servir.

Continuant amb aquests grups, tindrem en compte tres aspectes importants relacionats amb l'abast de la terminologia que generen:

1. D'una banda hi ha els textos produïts per les diferents administracions autonòmiques, els destinataris dels quals són un grup ampli de persones, atès que es tracta de tot el territori de la comunitat autònoma. Si no es tracta de documents altament especialitzats, com podria ser una llista de fitosanitaris publicada per la Conselleria d'Agricultura, als documents divulgatius es fan servir les variants dialectals que es documenten en un major nombre d'indrets o bé, si això no queda prou clar, s'adopta la forma del català estàndard. Aquí hi podríem afegir els textos orals de TVE a les Balears, que intenten mantenir un equilibri entre totes les realitats illenques. Val a dir que en aquest sector s'intenten evitar al màxim els termes tècnics, científics o massa cultes, propis de determinats àmbits, que, en el cas de mantenir-los, farien poc entenedora la notícia, cosa que faria perdre l'interès de l'espectador. També hi podríem afegir els diaris en català que abasten tota la comunitat autònoma, encara que, malauradament, solament se n'edita un, el *Diari de Balears*.

2. De l'altra, hi ha els textos produïts per les administracions locals, els destinataris dels quals són un grup més reduït de persones, que abraça només els habitants d'un municipi o, a tot estirar, d'una comarca. En aquest cas, la variant dialectal adoptada serà, si la tenen, la pròpia d'aquest municipi o d'aquesta comarca. Aquí hi podríem afegir la premsa local en general i també les televisions locals.

3. I un tercer aspecte, molt important: els llibres de text de l'ensenyament primari i secundari i de formació professional, els destinataris dels quals són tots els estudiants d'aquests ensenyaments de les Illes.

Pel que fa als llibres de text, recomanem un article de Joan Melià titulat «La problemàtica de l'adaptació dels llibres de text», en què fa unes reflexions crítiques sobre les esmentades adaptacions del qual copii un fragment prou significatiu: «L'esment en la globalització de les dades, la diversitat de la procedència de les il·lustracions i dels textos seleccionats, el suggeriment d'activitats suficientment obertes per ser adaptables a cada indret [...] Per poder fer llibres de text des d'aquesta perspectiva fan falta bons coneixements de totes les àrees dels Països Catalans; per tant, més que treballar sobre adaptacions de llibres de text pensats per a una sola àrea administrativa, el que caldria és que, ja des del començament, fossin elaborats per equips formats per membres de procedèn-

cia territorial diversa.» En resum, l'ideal són uns llibres de text útils per a tots els territoris de l'àmbit lingüístic català. Aquesta idea, al nostre parer, es podria aplicar a altres camps.

Un cop descrites les terminologies que es treballen al GT i els perfils dels destinataris, exposarem, de manera resumida, les diferents tipologies de consultes que ens adrecen, que es poden classificar així:

1. Barbarisme *versus* variant.
2. Barbarisme admès *versus* variant.
3. Forma estàndard *versus* variant.

Per il·lustrar-les, comentarem algunes de les consultes més freqüents que ens han fet, representatives d'aquesta classificació. Un exemple és el de *fressa*, *fraula* i *maduixa*, la primera un barbarisme no admès i les altres dues formes sinònimes. És inqüestionable que la forma més estesa és el castellanisme *fressa*. És cert, no obstant això, que els diferents professionals de la llengua, tant assessors com professors, han combatut aquest barbarisme amb un cert èxit i han optat moltes vegades per la forma *maduixa*, forma correcta, normativa, però allunyada de la nostra tradició lingüística, sense preocupar-se gaire de cercar altres possibles termes més genuïns, com, en aquest cas, la forma *fraula*, que era la forma més habitual a les Illes Balears, que devia coexistir amb la forma *maduixa*, avui viva a Menorca. *Fraula* també és la forma tradicional a València i a l'Alguer. A més a més, aquesta forma és la que trobam documentada en obres de Miquel dels Sants Oliver i Llorenç Riber i a les mateixes rondalles mallorquines d'Antoni M. Alcover. (Veg. *Proposta de model de llengua per a l'escola de les Illes Balears*.) Si ens fixam en el DIEC, sí que és cert que hi tenen entrada pròpia els termes *fraula*, *fraular* i *fraulera*, que remeten a la forma *maduixa*, *maduixerar* i *maduixera*; ja sabem que el DIEC —cosa que s'explica a la introducció— ha llevat les «marques que senyalaven certes formes com a dialectals», com ara la marca *reg.*, indiscutiblement una bona mesura encaminada a «exalçar la unitat de la llengua». A la GEC2 hi trobam els mateixos termes, però, a diferència del DIEC, les formes dialectals van senyalades amb l'abreviació *reg.*, que suposam que desapareixerà en pròximes edicions. El Cercaterm entra la forma *maduixa* i com a forma complementària *fraula*. El cercador balear es troba que no sap quin dels dos termes ha de triar, perquè en realitat desconeix la forma dialectal, ja que ha prevalgut el barbarisme *fressa* o bé ha après a les escoles, els llibres de text, els contes, els mitjans de comunicació, etc., la forma estàndard *maduixa*. No obstant això, si l'abast del text on ha d'aparèixer el terme és Mallorca o les Illes en un context més o menys formal, el terme que difonem generalment és *fraula*.

Un altre exemple es el de *jamón*, *cuixot* i *pernil*. La forma que s'ha difòs fins no fa gaires anys per evitar el castellanisme, molt arrelat a Mallorca, ha estat *pernil*. Ara es difon a Mallorca la forma *cuixot*, la més tradicional i ben documentada d'antic en aquesta illa. Val a dir que aquesta denominació té l'inconvenient que significa una altra cosa a Menorca, on el *cuixot* és un embotit de porc fet de carn capolada i sang ficades dins la pell de la cuixa, que a Mallorca se sol anomenar *camaïot*. Per això consideram que la denominació preferent ha de ser *pernil* si els destinataris són les poblacions de totes tres illes.

Cal dir que és cert que moltes de les consultes que ens adrecen són per mor de la inseguretat amb què es troba un usuari quan no troba el terme que cerca al diccionari que té a l'abast. Com a exemple de terme consultat que no es troba

Les consultes

documentat en cap de les obres esmentades, llevat del DCVB, és a dir, el DIEC, la GEC2 i el Cercaterm, tenim el *tiruril-lo camanegre*, nom d'ocell corresponent a l'espècie *Charadrius alexandrinus*: el nom popular que apareix a les obres lexicogràfiques esmentades és el de *corriol camanegre*. L'hem trobat documentat, en canvi, en diverses publicacions de Mallorca, com *Els aucells de les Balears*, de Joan Mayol, o la Gran enciclopèdia de Mallorca. A l'Alcover-Moll trobam *tiroril-lo* com a nom popular de l'espècie *Charadrius hiaticula*. El Coromines indica que l'etimologia d'aquest nom és *tiró* («nom local dels ànecs i aviram semblant, de creació expressiva, probablement fundada en la veu (tir! tir!) usada tradicionalment per cridar-los [...] A la formació de *tiró* pot haver ajudat la influència de TIRAR pel moviment de l'animal que en caminar estira el coll endavant; i alguna imitació vaga de la seva veu [...] Altres ocells de nom i formació anàlegs, AlcM, *tiroril-lo, tirolí*»). També ens n'han confirmat el nom diversos ornitòlegs de Mallorca. Hem optat, per tant, per difondre la forma *tiroril-lo camanegre* a Mallorca.

Un exemple de variant dialectal difosa per alguns mitjans de comunicació de Mallorca és la forma mallorquina *mal de potó*, viva actualment entre els pagesos de Mallorca (els pocs que queden), equivalent a la famosa *febre aftosa*, terme tècnic àmpliament divulgat pels grans mitjans de comunicació, premsa, ràdio o televisió. La forma *mal de potó* es troba únicament documentada a l'Alcover-Moll, en què, a la veu *mal*, trobam *mal de pota* (or. occ.) o *mal de potó* (mall.): *glossopeda*. Les formes que trobam al Cercaterm són *febre aftosa* i com a sinònim *glossopeda*. Atesa la gran divulgació que té el terme *febre aftosa*, podríem recomanar per a determinades publicacions locals mallorquines d'incorporar al seu costat la forma *mal de potó*.

Un aspecte important que hem de tenir en compte són els prejudicis socials que genera moltes vegades en les societats illenques l'ús de les formes estàndards. No podem perdre de vista, en aquest sentit, el difícil equilibri sociolingüístic en què ens movem. És important tenir en compte, però, com diu Melià, que «l'obsessió per les formes úniques i l'enquadrament a espais territorials concrets empobreix la riquesa de la llengua catalana.»

També volem dir, d'altra banda, a partir de la nostra experiència, que és evident que moltes de vegades és molt difícil donar una resposta contundent i precisa sobre una variant enfront d'una altra en qualsevol situació que es pugui donar, ja que les fonts de consulta, tant escrites com de vegades orals, són imprecises, perquè en algunes àrees hi ha una important feina de camp a fer. També és cert que ens hem trobat casos en què els especialistes consultats desconeixen si una variant pertany a una regió o no, si és d'ús general o local, perquè moltes de vegades el que fan és copiar les formes documentades a les obres especialitzades editades a les Illes, i per això sempre anam amb molt de compte a l'hora de mantenir una variant o de cercar-ne una altra.

Les iniciatives

Arran d'aquestes consultes, i davant les mancances que hem detectat en aquest camp, proposam, de manera general, una sèrie d'iniciatives que creiem que podrien millorar el coneixement del nostre patrimoni lingüístic:

Des del punt de vista més aviat tecnicopolític:

- a) Una formació més acurada, en el coneixement dels parlars illencs, dels professors que es dediquen a impartir cursos de reciclatge per a mestres i professors.
- b) Una formació més acurada dels professors universitaris que imparteixen les assignatures de llengua, dialectologia i terminologia, i també de sociolingüística, que formen els futurs mestres i professors.

Tot plegat va lligat a una tasca d'educar els usuaris dels diccionaris, tant electrònics com en suport paper, en un doble sentit: d'una banda, fer-los entendre que el fet que una modalitat no es trobi al diccionari no vol dir que sigui una forma incorrecta, idea de la qual parteixen molts dels usuaris i, de l'altra, molt lligada a aquesta, d'alliberar-los del cordó umbilical que els uneix a aquestes eines i fer-los sentir segurs del propi cabal a partir de la seva pròpia competència lingüística.

c) Crear comitès tècnics o consells supervisors, i per tant, posar-hi els recursos necessaris, tant personals com d'infraestructura, en coordinació amb les institucions acadèmiques i polítiques de la llengua, com l'IEC, el TERMCAT, les direccions generals de política lingüística, l'Institut Ramon Llull, els departaments de filologia catalana, etc., per establir uns criteris clars, diferenciar àmbits i tipus de documents, amb una participació activa i regular. És cert que en aquests moments, més que mai, per la conjuntura política que es viu a les Illes, s'intenta dur a terme una política lingüística més coordinada i més coherent amb les esmentades institucions.

Des del punt de vista tecnicolingüístic, s'hauria de fer un estudi exhaustiu de totes les obres que han tractat aquest tema: s'haurien d'analitzar les introduccions dels diccionaris; s'haurien d'analitzar els corpus d'aquests diccionaris en les seves diverses edicions; s'haurien de seleccionar i estudiar articles editats en revistes locals; també seria interessant fer un estudi per veure com han enfocat aquesta qüestió totes les gramàtiques catalanes i els manuals de dialectologia, i també creiem que seria interessant veure què han fet altres llengües, com el francès o l'italià, en relació amb les modalitats geogràfiques, entre d'altres.

Per acabar, volem dir que aquestes quatre paraules són solament una lleu i discreta aproximació a un tema en el qual encara hi ha molta feina a fer de sistematització. Som conscients, així mateix, que en aquest article hi manquen moltes referències bibliogràfiques publicades i no publicades que probablement ajudaran a completar totes aquestes qüestions, com ara l'*Atles lingüístic del domini català*, dirigit pel doctor Veny, que es troba en fase molt avançada, o el *Corpus textual* informatitzat de la llengua catalana, accessible des de fa poc a través del web de l'IEC.

I un darrer comentari, des del nostre punt de vista, seria interessant difondre publicacions com *Proposta de model de llengua per a l'escola de les illes Balears* o *La llengua catalana a Mallorca. Proposta per a l'ús públic*, publicacions que poden ser un punt de partida per definir un prototip de llengua des del punt de vista lèxic, morfològic i sintàctic per a diversos usos i àmbits.

ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1985. 10 vol. ISBN 84-273-0025-5

ALOMAR, A. I.; BIBILONI, G.; CORBERA, J; MELIÀ, J. *La llengua catalana a Mallorca. Proposta per a l'ús públic*. Palma: Consell de Mallorca, 1999. ISBN 84-87389-09-0

ALOMAR, A. I.; MELIÀ, J. *Proposta de model de llengua per a l'escola de les Illes Balears*. Palma: Consorci per al Foment de l'Ús de la Llengua Catalana, Moll, 1999. ISBN 84-273-0813-2

COROMINES, J. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 5a. ed.

Bibliografia

Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Caixa de Pensions La Caixa, 1988. 9 vol. ISBN 84-7256-173-9

Diccionari castellà-català. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995. ISBN 84-7739-055-X

Diccionari de la llengua catalana. 3a. ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993. ISBN 84-7739-615-9

Enciclopèdia de Menorca. Menorca: Obra Cultural Balear de Menorca, 1979. ISBN 84-600-1437-1

FABRA, P. *Diccionari general de la llengua catalana*. 17a. ed. Barcelona: Edhasa, 1983.

Gran diccionari de la llengua catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998. ISBN 84-412-2790-X

Gran enciclopèdia catalana. 2a. ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986-1993. 25 vol. ISBN 84-85194-81-0

Gran enciclopèdia de Mallorca. 19 vol. Palma: Promomallorca, 1989-1991. ISBN 84-86617-02-2

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Palma, València: Edicions 3 i 4, Edicions 62, Moll, Enciclopèdia Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. ISBN 84-412-2477-3

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Documents de la Secció Filològica II*. 2a. ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993. ISBN 84-7283-228-7

MAYOL, J. *Els aucells de les Balears*. 3a. ed. Palma: Moll, 1988. ISBN 84-273-0241-X

MELIÀ, J. «La problemàtica de l'adaptació dels llibres de text». A: *I Congrés de Llengua i Ensenyament a Mallorca. Moviment d'Escoles Mallorquines*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2000. ISBN 84-7632-553-3

TERMCAT, Centre de Terminologia. *Cercaterm* [en línia]. [Barcelona: TERMCAT, 1999]. <<http://www.termcat.es/cercaterm/>>.